

Проф. др Милисав ЧИЗМОВИЋ

ЗНАЧАЈ ОИЗ-а У ВЕЛИКОМ ДЈЕЛУ НИКОЛЕ I

– Осврћ на два њишања –

У владавини Књаза, од 1910, краља Николе I је толико догађања (многе је сам усмјеравао – на два од тих током рада) од особитог значаја за Црну Гору да му противници и критичари нијесу могли битно нашкодити. У сили тих догађања је велики дио историје Црне Горе. Бојевима је значајно проширио Црну Гору, а дипломатијом, вјештином и маниром мудрог и сталоженог владара исписао у књигама Берлинског конгреса (1878.г.) име: Црна Гора – суверена и призната држава.

Узнесен ратним подвизима, славним побједама на Фундини, оном код Острога, на Вучјем долу, око Никшића и Бара, кренуо је у градњу вароши, путева, поштанске мреже, школа, а на почетку и закономјерности у духу народних обичаја и народног схватања правде, снује идеје о здравству, о грађанској држави с којом идејом је од преузимања пријестола а с овом је књаз Данило почео од тренутка кад је преузео власт одвајањем државне од црквене. Као књаз потписивао се и Перо Томов, брат покојног Владике Рада, иначе претендент на пријесто. Слиједи из ријечи потписника – главара који су тражили да им руски цар призна Пера за књаза: „... и мислећи на будућност наше земље, у договору једнодушно и једногласно потврђујемо да је наш господар књаз Петар Петровић, Његош", у писму које сенатори преко Гагића у Дубровнику упутише за руског грофа Мејендорфа у Бечу.¹

Књазу Данилу у учвршћивању ове идеје помагала је супруга књегиња Даринка, иначе Тршћанка. У којој мјери је касније спадала истом идејом ђевричића књаза Николу и супругу му Милену била је њен учитељ лијепог понашања на двору и у сличним приликама, није посве изучено.

¹ Писмо је објавио П. А. Ровински у четвртном тому, Цетиње, 1994, стр. 19. Ровински наводи да га је узео из руског конзулата у Дубровнику.

Дакле, од књаза Данила, Петровићи носе идеју Црне Горе као грађанске, европске државе. Сличну идеју још од прије спочитавао је Вук Стефановић Караџић књазу Србије Милошу Обреновићу. Ишао је и даље, па је тражио и молио да се народу да макар мало „правице” каква се у Европи сервира.² Колико је у тој идеји превратничког за постојеће теократске режиме друго је и посебно питање. За историју то није преврат, то је развој.

Идеју грађанске државе Никола је могао понијети и прије ступања на пријесто, још док је био у Француској, на Лицеју Луја Великог. За реализацију те пројекције требало је и пуно прегалаштва и пуно труда. Имаће касније срећу да на том послу пронађе врлог znalца права и правних наука Валтазара Богишића.³

И на другим пословима Књаз се није штедио. Остварио је велико литерарно дјело. Многи његови говори су, како љепотом казивања, тако и снагом казане ријечи, за антологије говорништва. А зар драме опет неће освајати позоришта? Књажеви биографи и поштоваоци налазе да у његовим активностима до каја 19. вијека има још много тога за изучавање из сваке области, за студије и студије. Они други, у првом реду због његове апсолутне власти, неких грубости, насртања и превара, помињу нпр. оне са новчаним трансакцијама, сваку његову активност осјенче и велики су му критичари – куде његов рад и његову личност. Познати наш романописац Михаило Лалић у роману „Ратна срећа” је на-

² „Ја овдје не мислим на конституцију Француску или Англиканску, ил Нову Грчку, него отприлике да се одреди начин правителства и правителство да се постави..., јер ко Вам год каже или одобрава да друкчије бити може онај Вас вара и на зло навраћа, да се сваком човеку осигура живот, имање и част да сваки свој посао који нико на штету не може радити по својој вољи и по својој вољи живјети, да сваки човјек зна шта му ваља чинити, да се не боји Вас, нити иког другог, да нико никога не може на силу натјерати да га служи, да се тврдо зна који је чиновник старији, који ли је млађи, да се без правог узрока и без суда не може чиновник ни из службе истјерати, нити у траг на мањи чин повратити, да се нико не може натерати против своје воље да прими какве службе и да сваки чиновник кад му буде воља може службу оставити” – из писма Вука Стефановића Караџића, Историјски списи, Бг, 1968, стр. 226.

³ „... ја сам био срећан да у лицу г. др. Валтазара Богишића, сина дичне области Дубровачке, нађем човека који умљем својим, нарочито на овом пољу радње, свијетли не само пред првим синовима нашега народа на југу словенском, него свијетли и у редовима првака свјетске образованости. Њему се има највише захвалити, његовој учености, радљивости и енергији да је дјело ово, наш грађански законик, крај свих огромних тешкоћа које су се при томе имале савлађивати, испало тако да може служити као ремек дјело промишљеног, зрелог и солидног законодавног рада који стоји на висини захтјева сувременог законодавства и којим би се и најобразованији народи подичити могли” – види говор од 26. априла 1888.г., објављен у књизи говора.

јоштрији пресудитељ Књажев. По њему је Књаз целат, тиранин, владар пуних тамница које су биле свирепа мучилишта до набијања клинаца под нокте, прави сатрап за све што ваља, што мисли. Николу I кроз Лалићева дјела студиозно, причом као у роману прати, проф. мр Крсто Пижурица, кроз свој рад „Михаило Лалић о краљу Николи и његовом двору“.⁴

У овом раду, већ смо скренули, бавићемо се о два детаља из рада и поводом рада на ОИЗ-у на које до сада није нарочито скретано, или ако је то и чињено, онда само узгред и овлаш. Напокон, тако и због ограниченог простора.

Претходно кажимо да је укупни развој Црне Горе на сваком плану потицао потребу за развојем и правне норме, правне мисли, потребу за новим уређивањем односа међу субјектима. У литератури су то односи базе и надградње. Они су и у свијету и код нас са разних аспеката детаљисани и расправљани до генералисања. Због тога и то изостављамо.

Већ смо рекли да је Књаз од самог ступања на пријесто носио пројекцију да правно уреди земљу. То је дио његових укупних реформи. У томе се без икаквих дилема обраћа руском цару да му пошаље „законошу“ ријетких правничких способности.⁵ Први разговор с Богишићем учврстио га је у потреби реформисања права до мјере заповијести: „земаљски законик (терминологија од прије) ваља припремити, донијети и објелоданити“. Будући законик добиће име имовински тек на крају рада. Богишићева размишљања и разговори о називу законика већ су одавно у литератури.⁶

⁴ Побједа од јануара 1997, прецизније 30. јануара.

⁵ Писмо је Књаз преко конзула Јонина упутио Високоблагорадном императору Русије Александру Другом. Д. Вуксан је забиљежио да је писмо из септембра 1872.г. и да је упућено исте године. К. Војновић наводи да је Никола I обраћање учинио 1873.г. Други неки опет тврде да се обратио још 1871.г. Ове дилеме је Богишић разјаснио писмом које упути Књажевој свјетлости по повратку из Црне Горе 22. фебруара 1873.г. и баш из Петрограда. Илустрације ради, ево дијела тога писма: „... највишом заповјести од 27. новембра 1873.г. под бројем 16-тим приопштеном ми Императорским министарством просвјете 9. декемврира 1872.г. под број 12914 – ја добих на основу жеље Ваше свјетлости налог бавит се састављањем законика за Црну Гору“. Очито је да су Вуксанове тврдње у овим терминима. Оне друге, посебно она К. Војновића, тешко могу да опстану, посебно кад се имају у виду околности саобраћајних могућности – скоро да ни идеално не би било могуће упутити писмо Императору, одобрити захтијевање књажево и о томе обавијестити Богишића па затим боравити у Црној Гори и вратити се још заобилазно па на крају обавијестити Књажеву свјетлост и све до 22. фебруара 1873.г. Иначе, ова роковна разилажења не значе скоро ништа за ОИЗ, те се око њих не треба много спотицати. Писмо је објављено код многих аутора – види Ј. Р. Бојовић, *Усвајање шекспира ОИЗ-а*, Подгорица, 1992.г.

⁶ В. Богишић, *Стиручно називање у законнику* – Писмо пријатељу филологу Спл., 1876.г.; Б. Павићевић, *Стиварање црногорске државе*, Бг. 1955.г.; Н. С. Мартиновић, *Вализар Бо-*

Из своје пројекције Књаз је Богишићу већ током првог разговора сугерисао да не заборавља на традицију и обичаје, посебно оне који су животом озакоњени. Таквих је било подоста. Зато неки Богишићеви обожаваоци истичу да му је било лакше но другима кодификаторима, јер му се у пуно тога посао сводио на избор и преношење из сфере емпирије у правни корпус – законик. То ће рећи на претакање у формално јуридикски израз и исказ, нпр. право прече купње.

По повратку у Петроград, Богишић се како је и обећао, писмом од 22. фебруара 1873.г., јавио Књазу. И око овог датума се споре. Иначе садржај писма је био чест повод за осврт. Овога пута задржаћемо се на констатацији, да не кажемо тврдњи Богишића, коју изворно преносимо: „Ваша Свјетлости сами изволисте потврдити то што ми казаше неки сенатори, тј. да пред 7-8 година би састављен додаток из 20 до 30 параграфа к Законику Књазу Данила и не могући их наћи у Сенату (смијешно с аспекта државе и за оно и ово вријеме – наша примједба) изволисте ми обећати да ћете наћи један егземпляр и послати ми кроз Конзулство наше у Дубровнику али га ја до данашњег дана не прими”.⁷

Из писма слиједи да је Књаз чинио допуне Даниловог законика. До сада им се није ушло у траг; у литератури безмало нико се није ни бавио овим питањима. Стога ево дилема: да ли их је било, а ако их је било – зашто је Књаз избјегао да их достави Богишићу и да га тако упозна са рјешењима из додатка и, напокон, зашто додаток није сачуван. Даље ријечи из писма: „Понављам молбу да би Ваша Свјетлост изволила заповиједити да ми се тај додаток што је могуће прије пошаље, јер га такође хитно треба за своје садашње радове”, слиједи да је Богишић недвосмислено регистровао информацију о додатку коју му дадоше сенатори, а потврди Књаз. Иначе, прву молбу за додаток Богишић је учинио још док је био на Цетињу, а другу поменутих писмом. Кад се зна да је Богишић сваку значајну информацију или разговор биљежио – није меморији препуштао податке и чињенице – цјелина Архива у Цавтату то показује, онда се поставља питање: треба ли сумњати да су му сенатори и Књаз „приготовили” информацију о додатку. У писму, овој информацији претходи у сумару разговор с Књазом и осталим о концепцији будућег законика, његовим основама, његовом значају. Није ли га све то обезвезивало на изворност и тачност констатације. У потврду свега овога нијесмо нашли да је током дугог рада на ОИЗ-у било ко из

џишић, Историја кодификације црногорског имовинског права, Цетиње, 1958; П. Стојановић, *Настајање савременог права у Црној Гори*, Тг, 1991.г.; М. Веснић, *Ојшћи имовински законик за Црну Гору*, Год. Н. Чупића, XII, Бг, 1981.г.; Ј. Даниловић, *В. Богишић*, Бг, 1986.г. и многи други.

⁷ Као под 4.

Црне Горе доводио у сумњу Богишићеве констатације, свеједно да ли су саопштене у писмима, записницима или на који други начин. Нема, дакле, ни једног разлога због кога би се доводила у питање Богишићева констатација да су му Књаз и сенатори казивали о постојању додатка – допуни Даниловог законика.

Иза тога још једна дилема: зашто му (Богишићу) Књаз није сервирео поменути додаток још док је био на Цетињу. Нема ни једног разлога који га је у томе могао спријечити. Избјегао је да тако учини обећањем да ће их послати. Обећање претпоставља ново питање: зашто није послао? Два су могућа одговора: 1. или додатка није било – хвалисао се, и 2. или је послје разговора с Богишићем о будућем законнику, о идејама, о рјешењима која ваља уградити, стекао нову и праву слику о имовинском (земаљском, како је Књаз говорио) законнику који сад и у пројекцији више није ни налик на Данилов законик, па разумије се ни на додаток, јер ако је овај постојао он није могао много изван бити – правила на којима је Данилов законик. Због тога је нашао да додаток Богишићу не би ништа посебно користио изван Даниловог законика. Можда је и Књазу било познато да Богишић није придавао особито значаја ни овом ни Петровом законнику. У ОИЗ-у их ни у чему није слиједио. И у радovima их је безмало заобилазио чак и као историјске споменике.⁸

Ако се хвалисао додатком, како онда објаснити да су му (Богишићу) и многи сенатори потврдили постојање додатка. Тада никако друкчије до да се тако Књаз са сенаторима договорио, у што је тешко повјеровати, упркос томе што се зна да је у досјеткама уживао. Понекад је и друге стављао на муке досјетки. Колико тога с капетанима, перјаницима, јунацима, сердарима, судијама, министрима, а тек у причању дворског забављача Ива. То може да казује да је прича о додатку измишљена. К томе и чињеница да у нашој правној науци нама није познато да је ико докучио неку одлуку која је из супсумције неког од правила из додатка. Чињеницом да су суђења, посебно првостепена, најчешће била усмена, опет као да се све доводи у питање, да смо на почетку. И вријеме трајања додатка, је кратко, сувише кратко, по писму свега седам до осам година, па уз поменути праксу не претпоставља се да је морало бити одлука с позивом на нека од правила из додатка. И то нас опет враћа на почетак. Ни друга могућност не претпоставља сигурне разлоге за опстојаност, ако их не тражимо у чињеници да га је као европског ђака послје разговора с Богишићем био стид што се хвалисао с додатком, јер ни Данилов законик није уњедрио Црну Гору друкчије до као патријархалну заједницу. Зар треба подсјећати да је то вријеме од прије феудализма. У томе се слажу сви који су писали о овом Законнику.

⁸ М. Чизмовић, *Развој њроцесних њрава у сѡарој Црној Гори и Србији*, Приштина, 1993.г.

Могао га је бити стид, јер је, последице разговора с Богишићем, који је ређао причу о праву, о општим постулатима, о једнаким могућностима владара и грађанина, о традицији, о узакоњењу добрих обичаја, о начинима рада, о већ донесеним кодификацијама као што су: Code civil (1804), Аустријски грађански законик (1811), Српски грађански законик (1844), закључио да додатак не значи ништа посебно и да по сваку цијену убудуће треба да заобилази причу о додатку. Све тим прије ако се зна да је у разговору (тако је логично закључити) Књаз мање примјећивао, а више слушао – слушао нова и савремена учења правних теорија, а посебно историјско-правне школе; Богишић је уз Савињинија њен велики представник.

Кад је натенане све што је чуо сравнио са додатком, ако га је било, и са многим својим рјешењима и мислима, закључио је да је најбоље да о додатку убудуће прекине сваку причу. Има у томе сасвим основа. У прилог постојања додатка је Књажев манир да се је олако одлучивао на уређивање односа и на брзу руку. Тако је доносио правила о ванбрачној дјечи и ванбрачним преступима. И последња правила о ванбрачној дјечи тако су донесена.⁹ Истина, ова су касније стекла право живе норме, па су их називали законом, упркос томе што никада нијесу прошла процедуру доношења закона.¹⁰ Но, она су у односу на додатак сачувана и у свим варијантама, што опет на неки начин доводи у сумњу да је додатак постојао и враћа на почетак.

Касније се Богишић из више пута сусретао с Књазом – ишчитавали су пројекат ОИЗ-а и из више пута. Нијесмо нашли да је Богишић даље инсистирао на додатку. Из његових ријечи да будући законик „не смије бити сличан на шачицу закона који су прије били издавани у Црној Гори, јер за такву радњу не би ни најмање требало људи науке..., наводећи да сви закони који буду издани, треба да буду састављени по строгим правилима науке”¹¹, слиједи да ипак посве није заборавио на додатак. Тако, пошто је под „шачицом” морао подразумевати макар један више од Петровог и Даниловог законика, у противном би њих навео појединачно. Тим прије што се не може повјеровати да је као особит зналац права и језички чистунац у „шачицу” уврстио пројекат закона који припреми извјесни Ивановић, руски грађанин нашег поријекла, по захтјеву Петра II Петровића Његоша (1833), који владика не потписа – остаде као пројекат. Поводом тога пројекта у једном нашем саопштењу од раније казасмо: „Хвала оним чинима (оне су највјероватније у промислима које су водиле Његоша) што га спуташе да потпише поменути пројекат. У питању је текст који најмање

⁹ М. Чизмовић, *Прецизно о њравним сјоменицима*, Побједа од 6.02.1996.г.

¹⁰ Као под 9.

¹¹ Као под 5.

личи на пројекат закона; по наредбама и санкцијама тешко да се срета у средњовјековним деспотијама”. Ово наводимо како бисмо показали да се такав зналац права какав је Богишић није могао завести, па да пројекат увршћава у „шачицу”. Тако тим прије ако се има у виду да у својим радовима и не помиње пројекат. Дакле, ваља претпоставити да му „шачицу” немају чинити други текстови до Данилов законик, Петров законик и додатак.

Додаћемо, ако се Богишић игдје дао заборавити, онда је то баш у односу на ову констатацију о „шачици” закона. У одговору Леонтијевићу¹² поводом његове тврдње „да у јужних Словена нема обичаја и државног права”, у одбрани својих тврдњи – не сјети се ни Петрова законика. Слиједи из ријечи: „Црна Гора живи већ неколико стољећа (што ће рећи да он налази да она није кидала континуитет – наша примједба) својим властитим животом и да до Кнеза Данила који је ступио на престо у 50. годинама овог вијека, она није имала никаквих писаних закона. А свакојако је да у тој земљи ма како био првобитни њеног друштвеног живота, без правила друштвеног права није могло бити. И управо у који одељак права спадају многобројна обичајна правила, по којима су се усправљала братства и племена црногорска ако не у јавно право?”¹³ Примијетићемо да се за овај рад Богишић темељно припремао – то је одговор Леонтијевићу на критике које овај учини поводом ОИЗ-а. По овом наводу у „шачицу”¹⁴, ето, није ни Петров законик. То уноси још више пометње, тим прије што се ово изостављање тешко да приписати превиду. Па упркос томе Петров законик је имао у виду код израза „шачица”, а изоставио га је зато што му и иначе није придавао велики значај.

То што касније па ни у овом одговору децидирано не помиње додатак, можда је могло бити и договор Николе I и Богишића из неких других сусрета, нпр. код ишчитавања ОИЗ-а – било их је више. Истина, ни о тој могућности нема никаквих писаних констатација. Нема о томе код других аутора чак ни помена.

Да закључимо: поводом овог додатка, иако нијесмо унијели неке извјесности, отворили смо проблеме у жељи да не промичу онима које ће интересовати овај дио наше историје. Стога наша прича није ништа друго до позив на нова трагања, на нове доказе у прилог постојања, односно непостојања додатка.

¹² В. Богишић, *О обради обичајног љрава*, књига Правни чланци и расправе, Бг., 1927, стр. 89.

¹³ Као под 12.

¹⁴ Као под 5. у дијелу Р. Бојовић, стр. 27.

Нас је додаток заинтересовао из једног другог разлога. Прећуткујући причу о додатку послјије Богишићевог јављања из Петровграда¹⁵, којим обраћањем по други пут Богишић тражи додаток, и претходно исцрпног разговора који је у највећем доцирање о праву, Књаз је, ако то никада и није саопштио, тада преломио да више не промишља на дограђивање Даниловог законика, нити на уређивање земље у том духу. Хтио је закон који треба да буде састављен „по строгим правилима науке”. Једноставно, хтио је законик попут већ поменутих европских. У томе је не само велики прелом, већ и крупан искорак. Прелом, јер ће тако напустити сваку помисао на обичаје који су били узакоњени у Петровом и Даниловом законнику, а остаци су далеке прошлости, као нпр. оне о крађи, о казнама за оне који узму туђу жену или отму дјевојку, о убирању дуга, о нарушавањима мира пред црквом и на пазарима, о казнама под гомилу, о смртним казнама, о шиби, о пасању опрегљаче, о нагрђивањима на погребима, о животињама ухваћеним у поарама, посебно о псима, о паљевинама особито прогнаних, о глобама, о женама које поткрадају мужа, о запријеђеној казни, о убијању лопова у крађи, о мицању на душу, о двобојима и још пуно тога што у законцима би унесено као овјештање из патријархалних заједница. Тако се Књажева пројекција грађанске државе коју носи од преузимања власти сада битно разликује. Књаз хоће цивилни законик којим ће се утврдити „различни одношаји према владару земљи и породицама...” Он хоће законик како би се „тим начином кредит ове мале, али слободне државице, пред очима околних земаља уздигао и учврстио, а пред Европом да би се оправдао онај досадашњи прекор с неуређених земаљских закона”.¹⁶ На овај начин се уједно саопштио, истина прећутно, о Петровом и Даниловом законнику. То је иста она мисао коју ће касније Богишић о овим законцима саопштити у својим радовима.¹⁷ Дакле, Књаз је за нови законик, нове идеје, нове постулате, нова рјешења дефинитивно од почетка рада на ОИЗ-у, односно од првог сусрета са Богишићем. То је прелом не само у његовој свијести, него, касније ће се показати, у свијести иних Црногораца. То је вријеме, да још једном подсјетимо, свеукупног Књажевог узлета. Вријеме кад је душа као небо. Вријеме његовог прегалаштва (и бог даје тада махове), вријеме кад се много не гријеши. И ако се никада није ослободио апсолутне власти, у разговору са Богишићем сагласан је да му требају закони који нијесу из наредбе силе него из мудрости, правде и разума, из живота у коме лијепа традиција не узмиче и у коме ће се градити једнаке могућности. Тако као

¹⁵ Као под 5.

¹⁶ Књажево писмо, цитирано по Р.Ј. Р. Бојовићу као под 5. и 14а.

¹⁷ Као под 8.

да се нашао на Порталисовој мисли: „*Les lois ne sont pas des actes de puissance, ce sont des actes de sagesse, de justice, de raison*”.

Богатиће се Књаз новим сазнањима из нових сусрета са Богишићем. Узеће он и директног учешћа у ишчитавању ОИЗ-а. О томе су дуги детаљисали¹⁸, па подсећамо на те изворе. Дакле, дефинитивно у ОИЗ-у ће се заокружити цјелина поменутих идеја. ОИЗ ће одмах покренути многа писања прво европске штампе, а онда лавином радова о његовим рјешењима, његовом методу, његовим закоњачама по правним часописима у читавом свијету.¹⁹ И данас теку такве расправе. ОИЗ је у свим великим библиотекама свијета и на различитим језицима. Тако су створени простори за развој нове свијести о праву, његовом значају у Црногораца. На том послу од 1893.г. радиће и сам Богишић као министар правде. С ОИЗ-ом су почеле правне расправе код Црногораца и уопште јужних Словена. Књажева пуна подршка ОИЗ-у и Богишићу даће маха тим правима. Поводом ОИЗ-а каза Књаз „... да ништа тако не унапређује правилан развитак народа и државе, да им ништа не уређује благостање као добро уређено свуд и за свакога једнако правосуђе”. На ову мисао надовезаће се касније поводом Закона о грађанској и судској надлежности у грађанским парницама (1902) ријечима, да од својих „... нових вршилаца правде захтијевам да их дијеле тихо по закону под зато предидијеленим кровом, без сјајног оруђа (какав заокрет – наша примједба!), без народног ношава, већ у скромној цивилној јевропејској одећи, без бљеска оружја другог осим оног из златних корица Св. Јеванђеља између два сребрна свијетњака на столу судском”. Ето новина и у форми поступања. Зар и то није нови искорак у развоју права и правне свијести, једна-

¹⁸ Као под б.

¹⁹ Л. Куба, Црна Гора, издање ЦИД, Пг. 1996. Он у својој књизи наводи да пред ОИЗ-ом треба да умукне свачија воља осим воље закона, да из њега треба да се развија правда „за све оне који право чине, а нек се под снагом његовом крче и ломе сви који му се опиру, који му криво чине. Он нека је моћна заштита невиности која је у опасности да пострада, он је неумољиви бич насиљу и самовољи која од обијести или злонамјерног који ће зло да чини” стр. 88. Ријечи је писао Књазу, а у даљем тексту потврђују га и његове мисли. О имовинском законнику се и пјевало. Српски пјесник Змај га је поздравио лијепим стихом који наводимо:

„Поноси се Црна Гора -
То си могла и до сада -
јутрос нову славу стече
државица скромна, млада
сваком Србу крила расту
слушајући дивне вести
закон коме равна није
споменик је српске свести”.

ко код оних који су судили и оних којима се суди. Тек наше генерације могу да уоче колики је то развој и колико се на тај начин одмицало од времена „стављања под гомилу, пасања опрегаче, или у знак одмазде паљење имовине итд. У том послу Књаз је велики народни учитељ. То су велике заслуге, сигурно не мање од оних које учини на проширењу Црне Горе.

Преко читавог низа правила Богишић је у ОИЗ-у отворио могућност развоја права и правне норме. У једнима оставља просторе за доградњу и уређење одређених института, у другима су правила којима се мијењају или допуњују постојећа. Однос нових и оних од прије правила поставио је у члану 774 ОИЗ-а ријечима: „Новији закони мијењају старије. Отуда долази да или новији закон укине старије правило, или га допуни, или га преиначи, или замијени, вазда се треба владати по правилу које најновији закон постави”. Правило је тако постављено да му се не могу чинити никакве замјерке. У њему је, с једне стране, велика правна сигурност, а посебно кад се доведе у везу са чланом 773 („... новији закон уколико је различан од пређашњег правила не може бити мјерило за већ разријешене имовинске спорове; завршене послове, свршене чињенице, на основи новијег закона не може се уопште ништа ни укинути ни измијенити у чијем праву или дугу посталоме пред што га је новији закон на снагу стао”), а с друге, отворена могућност дограђивања нормом и онако како то налаже развој друштва и односа у њему. У трећима су могућности за нове кодексе. Толико правила је довољно да се отклони свака помисао да је Богишић ОИЗ-ом конзервирао односе у Црној Гори, како то желе да прикажу неки правни писци, као нпр. Леонтијевић.²⁰ Напротив, назначена правила, а касније и неки нови законици, указују како је ОИЗ дао маха развоју права и правног система у Црној Гори, јер Богишић је био свјестан да као што год за језик, тако и за право нема ни једног тренутка апсолутног мира. И сам је тврдио да у погледу даљег правног развитка у земљи „закон не треба да спречава него да служи за наслон и полазну тачку овом развоју у свијем његовим гранама и облицима”. У доградњи се ишло и после ОИЗ-а, наредбама, расписима и тумачењима која су потицала од Књаза, касније Државног савјета, разних министарстава и Великог суда. Ваља додати да су у овима углавном односи и ситуације које су исхитриле околности, а изван су права и уобичајне праксе. То је процес, који и данас једнако траје. Пред крај Књажеве, односно Краљеве владавине Црна Гора је била притиснута многим невољама, једнако су биле тешке како оне економске тако и оне политичке. То је вријеме у коме су Књаза, односно Краља, спопадале многе интриге, те бијес ове или оне европске земље, неспоразуми са Србијом, а било их је и са Русијом, вријеме које доноси велике ратове – вријеме у коме се могао

²⁰ Као под 12.

слутити и осјећати дах великог свјетског рата, када ће Аустрија окупирати Црну Гору. Нема више узношења, Никола I је у тешким искушењима. Утицај спољних фактора, поодмакле године, страх од „зла свакојега”, посебно домаћег, допринијеће спрезању његове мисли, спутавању акције, једном ријечју, великим мучнинама. То стање ће успорити силину процеса које је отпочео раније, па и процеса развоја права и правне мисли. Но, успорити не значи и зауставити. Овом тешком времену посветио је једну пјесму под насловом „Опет Она” (25. октобар 1905. г.). Ријечи из пјесме много казују:

кад све видим наопако,
кад кидишу на ме људи,
и назирем чудо свако –
опет она – нико други –
прискочи ми у помоћи
да одвратим мисли црне
да се опрем судби злоће.

У успоравању, односно задршци процеса развоја права, чини нам се укључио се Уставом из 1905. г. Композицијом и доношењем Устава прије је искао премостити политичке и економске недаће, него што се хтио надовезати на процесе изградње државе и права са којима је почео укључивањем Богишића у рад на ОИЗ-у. Спутао је тако у извјесном замаху улози великог народног учитеља. У спремању Устава „заборавио” је да правило „Његова (Књажева – наша примједба) личност је неприкосновена, он не може бити тужен”, ретроградно поређено са оним из чл. 11 ОИЗ-а: „Какав год ко био по својој моћи и положају у свијету: Био богат или сиромаш, знатан или незнатан, закони ће који владају имовинским правилима и пословима бити у свему једнаки, за њега као и сав остали свијет, у томе неће имати преимућства ни сам Владалац”. Вријеме Устава је вријеме великих тешкоћа, како и сам, у цитираној пјесми, признаје. То вријеме – у поређењу са оним када је са Богишићем радио на ОИЗ-у увршћујући најмодернија правила, када му је душа цвјетала и када му се небо отварало, што ће одсликати обимна литература о ОИЗ-у, за неки други свијет, за неког другог Николу I, баш за оног Николу I из чл. 18 Устава: „У Црној Гори влада књаз Никола I и нико други,” како рече Л. Томановић, предсједник владе.

Заборавио је Никола на ОИЗ- и код неких других рјешења датих у Уставу из 1905. године. У том смислу уставне могућности да се заобиђу проглашења закона и онемогући њихова примјена. Слично и код неких других могућности. Никolini критичари пратили су и ово вријеме. Посебно смо скренули пажњу на ријеч и мисао М. Лалића.

Ако има нечег посебно вриједног и доброг у овом Уставу то је у чињеници да је побјегао од стварања националне државе, упркос томе што су у то вријеме такве државе биле у моди на европском тлу. Друго и посебно питање шта би било да није узмакао тој моди. То је крупно питање, историчари ће кад-тад посегнути за њим. Заговорници националног по Уставу из 1905.г. предвиђају 14. дио („Уставна права црногорских држављана”). Из тог дијела слиједи да су држављани Црне Горе једнако: 1. православци, 2. мухамеданци и 3. католици. Устав не обликује ништа даље од поменутог, па су у заблуди они који у овом Уставу траже нека друга бића.

Из уставних рјешења, скренули смо само на нека и пропусте у вези с њима. То је довољно да покаже како је Књазу односно Краљу у то вријеме власт била преча од ичега, па, на жалост, и процеса развоја права и правне мисли. Иначе, да се зна Устав из 1905.г. је копија српских устава, а које су копије и гдје велика дјела?! Стога свака глорификација овог акта нема трајну виједност, поготово ако се зна да се тако заобилазе путеви и начини развоја црногорског права које је трасирао ОИЗ, правна књижевност и наша и свијета у вези и поводом те кодификације.

Да Никола ништа није дао Црној Гори до ОИЗ – дао је много, премного. То давање је утолико веће и значајније кад се зна да је ОИЗ-ом пробуђена у Црногораца европска правна свијест у чему је књажева огромна улога. На жалост и нас и многих наших претходних генерација, још у нас нема интелектуалних и политичких моћи које би, ако ничим друго, а оно општим правилима – постулатама, закоњачама и универзалним рјешењима ОИЗ вратиле у живот.

До тада и подсјећања на огромни Књажев, односно Краљев труд окретање правне свијести Црногораца ка Европи може бити и јесте прави путоказ како у изучавању Николина дјела тако и у вриједности и оцјени тога дјела.

Prof. Milisav ČIZMOVIĆ, D. Sc.

IMPORTANCE OF THE GENERAL PROPERTY CODE
FOR THE OVERALL WORK OF NICHOLAS I

A Review of Two Themes

Résumé

The themes that were given special attention in this paper are:

1. The supplement to the Danilo's Code, and
2. The General Property Code as a crucial event in the history of law and legal culture in Montenegro.

The first one deal with the sayings by Bogišić, Nicholas I and senators rendered in regard to the supplement, accompanied by relevant commentaries and analyses.

The second part is designed to illustrate: all that constituted the common law and traditional life in Montenegro; how the Danilo's Code treated the traditional and customary; radical changes brought in by the General Property Code which influenced further reforms of legal system; endeavors of King Nicholas since his ascendance to the throne to develop such a legal culture in Montenegro which shall be grounded on European principles. King Nicholas attitude towards the development of law in Montenegro was much of that imputed to Miloš Obrenović by Vuk Stefanović Karadžić. Numerous dilemmas and disputes the General Property Code provoked are only to prove how crucial it was for Montenegro and in what respect Nicholas I contributed to that great work.

Contained in the paper are all other aspects.

